

A nyelv mint a nemzet tudat egyik eszköze Közép-Európában

Kamusella, Tomasz D. I.: Language as an instrument of nationalism in Central Europe. = Nations and Nationalism, 7. vol. 2001. 2. no. 235–251. p.

Az emberek közötti kommunikáció és a kultúrák, civilizációk és vallások közötti párbeszéd alapvető eszköze a nyelv. A társadalom maga sem jöhetett volna létre, ha nem születik meg a nyelv. A következő jelentős lépés az írás megjelenése volt, amely a kis közösségeket összekapcsolta nagyobbakká, lehetővé tette gyors növekedésüket.

A középkori Európában az írástudás kevesek kiváltsága; az írástudók által használt írott nyelv bizonyos mértékben függetlenedett a helyi nyelvektől. A nyugati kereszténységben a latint használták közvetítő nyelvként, az ortodox világban a görög, illetve az ógyházi szláv, az iszlámban az arab töltötte be ugyanezt a szerepet. Lassan a helyi nyelvek is megteremtették írásbeliségüket, először a hivatali nyelvet használták írásban (például a csehek a 14. században), aztán leírták irodalmi alkotásaikat is (mint a lengyelek a 16. században). Így egyre többen tanultak meg írni és olvasni.

A területileg stabil, szuverén államok kialakulása, az iparosítás, az urbanizáció térhódítása a latin nyelv helyébe a nemzeti nyelvet tette. Ez persze nem jelentette egy adott ország nyelvi homogenitását, sőt általában, a „hivatalos” nemzeti nyelvet csak egy kisebb réteg beszélte. 1789-ben például Franciaországban csak a lakosság 12–13%-a beszélte a sztenderd franciát, az Île de France nyelvét. A 18. és 19. század fordulóján 300 és 500 ezer körüli német ajkú használta az irodalmi németet, Olaszországban pedig még 1860 is csak az iskolázott rétegek – a lakosság 2,5%-a – beszélte a mindennapokban az olaszt.

A francia forradalom után sem vált a sztenderd francia a nemzet tudat építőelemévé hivatalosan, vagyis attól, hogy valaki nem beszélte ezt a nyelvet, még franciának vallhatta magát. A német nemzet tudat kialakulásában azonban már fontos szerepe volt a német nyelvnek. Közép- és Kelet-Európában a különböző népek nemzet tudatuk fejlődése során a német modellt követték.

Bár az 1815-ös bécsi kongresszuson látszat szerint a „régit rendet” állították vissza, már nem tudták megállítani a nemzeti mozgalmakat. Európában és a világ más részén is alaposabban tanulmányozni kezdték a nyelveket. Amerikában például 1827-ben megjelent egy szótár, amely az angol nyelv amerikai sajátosságait ismertette meg a közvéleménnyel. Az angol nyelvtől való helyi eltéréseket Ausztrália, Kanada, Írország, Jamaica, Új-Zéland és Dél-Afrika kutatói is felmérték éppúgy, ahogy Latin-Amerikában a spanyolét.

Még 1830-ban, a kétnyelvű Belgium létrejöttékor inkább a közös vallás volt az összekovácsozó erő, nem pedig a nyelv, de az 1848-as forradalmakban a nemzeti mozgalmak már inkább a közös nyelvre, mint a vallásra hivatkoztak. Ez különösen igaz volt az Osztrák Birodalom szláv népei esetében. A 19. század második felében Közép-Európában egyenlőségjelet tettek a nyelv, a nemzet és az állam közé (nyelv = nemzet = állam), míg nyugaton ez a megfelelés a nemzet és az állam közti egyenlőségjelre korlátozódott (nemzet = állam). Tudományos területen is problémát okozott a distinkció, például a nemzetközi statisztikai kongresszusokon heves vitát váltott ki az, hogy a nemzet mint fogalom definiálásában mekkora szerepet kapjon a nyelv.

A ma is használt nyelvek fejlődési fokozatokon mentek keresztül, amíg mai funkciójukat betölthetik az emberek közötti kommunikációban. Einar Haugen alkotta meg 1966-ban az új nyelv kialakulásának modelljét, ezt nyelvész körökben sokan elfogadják. Eszerint első lépésként ki kell választani azt a dialektust, amely a sztenderd alapját képezi majd. („A norma kiválasztása.”) Második lépésként meg kell állapítani nyelvtani szabályait, felmérni szókészletét, elkészíteni az adott nyelvű Bibliát. („Kodifikálás.”) Harmadik lépésként a nyelvet egyre több kontextusban kell használni, a mindennapokban, a tudományterületeken. („Kipróbálás a gyakorlatban.”) Végül a nyelvet használó társadalom minél szélesebb rétegét kell megismertetni a sztenderdizált nyelvvel, elsősorban az oktatás által. („Elfogadtatni a társadalommal.”)

Közép- és Kelet-Európában ez a nyelvfejlődés a 19. és a 20. században ment végbe. Miroslaw Hroch a következő fázisokra osztotta a nyelvfejlődés és a nemzeti mozgalmak előretörésének összefüggéseit:

A tudományos érdeklődés periódusában (A fázis) néprajzkutatók és régészek kutatták fel és foglalják írásba az adott nép népköltészetét, meséit, történeteit, és összegyűjtik tárgyi emlékeit.

A hazafias érzület feltámadásának periódusában (B fázis) a nép tagjai megpróbálják elkülöníteni magukat a többi néptől, mégpedig főleg nyelvükön keresztül. Ekkor történik meg a sztenderd nyelvváltozat kialakítása a nyelvújítás mozgalmán keresztül.

A C fázisban a nemzeti mozgalom hatására a nép tagjai egy adott nemzethez tartozónak kezdik vallani magukat, nyelvük nemzeti nyelv lesz.

A D fázisban (ez már a cikk szerzőjének saját gondolata) a nemzet saját nemzetállamában él, ahol a nyelv = nemzet = állam.

A kétféle nyelvfejlődési elmélet természetesen összefügg egymással, ugyanarra az eredményre jutnak: egy nyelv fejlődését akkor tudjuk a legjobban biztosítani, ha az adott nyelvet beszélők saját államukban élnek, hiszen akkor van lehetőség a nyelv legszélesebb körben és a legtöbb tudományterületen való használatára, illetve megismertetésére az iskolarendszeren keresztül.

Ma is vannak olyan nyelvek, amelyek fejlődésük A, illetve B fázisában vannak. Az A fázisban tart például a felső-sziléziai nyelv, amelynél még nem történt meg a sztenderd dialektus kiválasztása. A B fázisra a ruszin jó példa, ahol a sztenderdizálás folyamata most zajlik. A Danzig környékén élő kasubok már írott nyelvtannal rendelkeznek, szótáruk van, és lefordították nyelvükre az Újtestamentumot, a kasub nyelv tehát megérkezett a C fázisba. Nemzeti mozgalmuk vezetői óvatosságot gyakorolnak a lengyel vezetőkkel, hogy ismerjék el őket mint kisebbséget. Németországban a szorb nyelvet kétféle változatban beszélnek (alsó-szorb és felső-szorb), használják a mindennapokban is, a nyelv a C fázisba került.

Persze Közép-Európában nem minden nyelv és nemzet követte ezt a fejlődési elméletet. Például Ukrajna 1991-ben anélkül lett független állam, hogy lakosainak többsége beszélne az ukrán nyelvet. Montenegró lakóinak többsége is szerb nyelven beszél nemzeti nyelvük helyett.

1918-ban, amikor olyan „történelem nélküli” nemzetek, mint a szlovákok, észtek, lettek vagy finneek saját nemzetállamot alapíthattak, és Woodrow amerikai elnök nemzeti örendelkezéssről beszélt, Közép-Európában a határok megállapításánál nem vették figyelembe igazán a nyelvi határokat. Csehszlovákiához és Romániához magyarul beszélők milliói kerültek, sziléziai németek pedig Lengyelországhoz és Csehszlovákiához. Hitler minden németül beszélőt egy államban akart tudni, Sztálin pedig a második világháború után a pánszláv ideológiát tette a szovjet blokk alapjául, miután a nemzetközi proletármozgalom retorikáját nem tudták átfordítani a gyakorlatba. Tito tanulva Sztálintól

ugyanezt végbevitte Jugoszláviában, ahol hat különböző nyelvet beszélő etnikai csoportot egyesített vezetése alatt szövetségi állammá.

Sztálin és Tito politikája azonban csak addig volt sikeres, amíg a diktatórikus államvezetés létezett. Tito halála, illetve a Szovjetunió gazdasági hatalmának összeomlása után a nemzeti mozgalmak Közép-Európában ismét feléledtek. Jugoszlávia, Szovjetunió és Csehszlovákia etnikai–nyelvi határok mentén szétesett. A Szovjetunió területén napjainkban megy végbe az a folyamat, amely Közép-Európában a két világháború között zajlott le, nevezetesen a nemzetállamok kiépülése, hiszen Azerbajdzsán, a Kazah Köztársaság vagy Üzbegisztán korábban nem létezett. Jugoszlávián belül is zajlik ez a folyamat, Makedónia erre jó példa.

Jelen korunkról elmondhatjuk, hogy minden kontinensen (az Antarktisz kivételével) az emberek államokban élnek. Ezek az államok nemzeti mozgalmak hatására jöttek létre, amelyeknek nyelvi alapjuk is volt. Persze nem minden nemzet bír saját nemzetállammal, de a demokrácia alapjogaként a többségi nemzet elismeri kisebbségei jogát saját nyelvük használatára.

Biczó Krisztina

Az észak-oroszországi kis népek nyelvei

Bulatova, N. Á., Vahtin, N. V., Nasilov, D. M.: Ázyki maločislennyh narodov Severa. = Nasilov, D. M. (otv. red.): Maločislennye narody Severa, Sibiri i Dal'nego Vostoka. Problemy sohraneniâ i razvitiâ ázykov. Sankt-Peterburg, Rossijskaâ Akademiâ nauk, Institut lingvističeskikh issledovanij, 1997. 6–27. p.

Az Orosz Tudományos Akadémia Nyelvészeti Kutatóintézete (Szentpétervár) 1993–1996 között egy nagyszabású kutatási program keretében felmérte az észak-oroszországi kis népek nyelvi helyzetét. A kutatás eredményeit összefoglaló kötetből az általános tanulságokat tartalmazó tanulmányt ismertetjük.

Az ide sorolt 26 kis nép különböző nyelvcsaládokba tartozó nyelveken beszél.* Ezek közül a mandzsú-tunguz nyelvek közé tartozik az evenki, az even, a negidál, az ulcsa, a nanaj, az orok, az orocs, az ude; szamojéd nyelvek – a nyenyec, az enyec, a nganaszan, a szelkup; finnugor nyelvek – a lapp, az osztják, a vogul; csukcs-kamcsatkai nyelvek – a csukcs, a korják, az aljutor, a kerek, az itelmen; eszkimó-aleut nyelvek – az eszkimó és az aleut; jenyiszjeji nyelvek – a ket; török nyelvek – a dolgán, a tofa, a sór, a teleut és a csulimi tatár. E népek összlétszáma az 1989. évi népszámlálás szerint mintegy 170 ezer fő volt, közülük körülbelül 86 ezer fő (50,5%) nevezte meg anyanyelveként nemzetisége nyelvét. Az adott nemzetiségen belül a nemzetiségi nyelvet anyanyelvüknek tekintők aránya az 1959. és az 1989. évi népszámlálás adatai szerint néhány etnikumnál a 154. oldalon található táblázatban láthatóan alakult.

A különböző nyelvek helyzete igen különböző, ezért fennmaradásuk és fejlődésük esélyei is igen eltérő. Két alapvető tényező azonban közös: 1. az orosz nyelv aktív hatása, ami egyrészt az orosz nyelvű lakosság betelepülésével, másrészt a tömegkommunikációs eszközök – elsősorban a televízió – terjedésével függ össze; 2. az anyanyelv pozíciójának gyöngülése, ami a hagyományos nyelvi közösségek felbomlásának, a települések növekedésének és az iskolai anyanyelv-oktatás eredménytelenségének a következménye.

* A nyelvek magyar elnevezésében a következő munkát tekintettük irányadónak: *A világ nyelvei*. Főszerk. Fodor István. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1999.